

“Enunciation and Singularity”

Abstract

The aim of the essay is to base the subject of literary theory on the concept of singular enunciation. The starting point is a comparison of the concept of singularity in the later Roland Barthes (*La chambre claire*, 1982) and in the discourse linguistics of Émile Benveniste. Unlike Barthes's “science of the singular”, Benvenistian linguistics does not understand singularity as an arbitrary complication in a coded field, but rather as a determination of a specific level of significance, which is constituted together with each act of enunciation. Such a concept of the singular then represents the basis for the next part of the essay, in which poetic enunciation is defined relative to the degree of accessibility of the singular enunciation.

Klíčová slova

Roland Barthes – Émile Benveniste – promluva/výpověď – strukturalismus – diskursivní lingvistika – singularita

Keywords

Roland Barthes – Émile Benveniste – enunciation – structuralism – discourse linguistics – singularity

Autor je doktorandem obecné a srovnávací literatury na Ústavu české literatury a literární vědy na Fiozofické fakultě UK v Praze. Zabývá se fenomenologií literatury, strukturalismem, francouzskou „novou poetikou“ a Benvenistovou teorií jazyka. Studie vznikla v rámci projektu „Pražská škola a problematika významu literárního díla“ GAUK 318111.

kobltpost.cz

VÝPOVĚĎ A SINGULARITA

TOMÁŠ KOBLÍŽEK

Východisko předkládaných úvah spočívá v myšlence, že předmětem literární vědy snad není literatura jakožto obecná kategorie a že úkol vědy o literatuře primárně nespočívá v popisu definičních rysů, skrze které by se jednotlivá díla vřazovala do okruhu jakési literární *species*.¹ Aniž bychom popírali význam veškerých analýz směřujících k takovému pojmu literatury, rádi bychom prověřili tezi, jež se vůči tomuto přístupu v jistém ohledu vyhraňuje: Domníváme se, že při uchopení jakékoliv promluvy jako promluvy básnické nerozhodují v první řadě znaky, jež lze v jednotlivých výpovědích opětovně identifikovat, ale přístupnost zvláštního, neparafrázovatelného sdělení, které daná výpověď podává.² Předpokládáme přitom, že smysl vědy o literatuře se odvozuje z faktu, že tomuto unikátnímu či „rozhodujícímu“ významu promluvy lze pokaždé nejen porozumět, ale že je zároveň možné rozvrhnout obecnější prizma, které by v jednotlivých případech jedinečné sdělení zachovávalo.³

¹ Jako paradigma onoho přístupu, vůči němuž by předkládaný projekt mohl představovat alternativu, lze chápat klasickou strukturální poetiku uchopující literární dílo za pomoci opozice *langue a parole*. Například Tzvetan TODOROV – jakožto význačný představitel francouzského literárněvědného strukturalismu – v návaznosti na metody moderní lingvistiky poznamenává, že cílem vědy o literatuře není „popis jednotlivého díla, označení jeho smyslu, ale stanovení obecných zákonů, jichž je ten který text produktem“ (*Poetika prózy*, Praha: Triáda 2000, s. 14). O něco dále pak autor upozorňuje, že z hlediska poetiky je „[v] každém jednotlivém díle [...] spatřována manifestace abstraktní a obecné struktury. Dílo je pouze jednou z jejích možných realizací“ (*ibid.*, s. 15). Předmětem poetiky tedy není zvláštní, jedinečný projev, ale repertoár jistých rysů, které procházejí napříč jednotlivými promluvy. Tyto rysy pak umožňují jednotlivé výpovědi nahlížet jako instance jisté „transcendentní“ struktury, která určuje, zda daná promluva náleží či nenáleží do sféry literatury.

² Pojem „básnický jazyk“ zde budeme klást jako opozitum k takovému typu výpovědi, u nichž jedinečný význam nepostřehujeme. Principiálně vzato, pod pojem „básnický jazyk“ tedy můžeme zařadit i takový typ výrazu, který z hlediska formálního spadá do kategorie „próza“ (promluva, jež není vázána ve verších).

³ Jak ještě uvidíme níže, jedná se ve skutečnosti o to vytknout toliko jistou *perspektivu* či úhel pohledu na literaturu a nikoliv rozvíjet hledisko, které nám umožňuje a které nás nutí konstatovat stabilní či „deformující“ rysy výpovědi. Identifikace jednotlivých rysů, resp. konstatování jejich absence, totiž již samo předpokládá určitý pojem básnické promluvy – promluva se v něm vyjevuje jako individuální *parole*, v níž se realizuje příslušná abstraktní struktura. V předkládaném textu směřujeme k perspektivě, podle které se každá výpověď realizuje, aniž by jí předcházela nějaká „literární možnost“, básnický repertoár. Vzniká tak „pojem“ výpovědi, jež nás nutí vnímat každou výpověď odděleně a nechávat ji primárně jako realizaci, případně jako deformaci „básnického kódu“.

Dovolujeme si tvrdit, že předestřená teze není jakýmsi svévolně kladeným nárokem na literární vědu, nýbrž vyjádřením zcela běžného postoje k literatuře: Východiskem, které hodláme v jednotlivých zkoumáních zachovávat a dále projasňovat, je běžná zkušenost s jistým typem promluvy, běžné, „nerafinované“ porozumění fenoménu literatury. Takový postoj – jak jsme již naznačili – jednak charakterizuje skutečnost, že to, co je pro čtenáře či posluchače v jednotlivých výpovědích podstatné, je s ničím nesrovnatelné sdělení – naopak sdílené rysy nejsou tím, co primárně přitahuje „čtoucí pohled“ a kvůli čemu jistým promluvám připisujeme hodnotu jako promluvám básnickým. Poněkud zjednodušeně řečeno: Nebereme do ruky tu či onu knihu, protože chceme číst poezii vůbec, ale protože nás poutá, co říká a ukazuje jen ta či ona promluva; posloucháme tu a ne jinou básnickou skladbu, protože vyjadřuje a činí zjevným něco, co jiná skladba vyjádřit nedokáže. Vedle toho bychom chtěli hájit tvrzení, že pro onen „přirozený zájem“ je příznačný právě vztah ke sdělení a nikoli formálnímu uspořádání: tím chceme říci, že čtoucí pohled původně poutá jistý význam, který se v tomto a ne jiném díle artikuluje, a nikoliv selekce a konfigurace prvků, jejichž prostřednictvím se význam ustavuje. Jakkoli může existovat i „zaujetí formální“, má tento vztah k výpovědi spíše povahu teoretického či badatelského vztahu k promluvě, případně má studium formy napomoci přesnějšímu porozumění sdělovanému obsahu, z něhož čerpá svůj smysl.

V základu takového pojetí literatury evidentně leží určitá hodnotící perspektiva – jedná se o přístup, který se staví na stranu jistého aspektu výpovědi (jedinečnost) a hodlá ho hájit vůči abstraktnímu pohledu, který od zvláštního odhlíží a ve výpovědi pátrá *výhradně* po „průměrném“, po tom, v čem spočívá průnik jedné výpovědi s jinou. Pokud se však snažíme najít alternativu k ryze zevšeobecňujícímu či kategorizujícímu pojetí literatury, jistě to není za účelem vyloučení obecných pojmů z vědy o literatuře. V následujícím výkladu se pokusíme ukázat, že důraz na neopakovatelné sdělení pouze specifickým způsobem mění smysl obecných literárněvědných kategorií, aniž by byl problematizován jejich obsah nebo aniž by jim byla upírána platnost.

Náš postup můžeme rozčlenit do tří kroků: prvořadým úkolem je vysvětlit, v jakém smyslu o singularitě výpovědi hovoříme a v jakém ohledu je možné činit ji východiskem literárněvědného zkoumání. Za tímto účelem hodláme v první části odstínit fenomén zvláštního či jedinečného sdělení vůči onomu pojetí singularity, které nacházíme u pozdního Rolanda

Barthesa v eseji *Světlá komora*.⁴ „Odstínit“ tu rozhodně neznamená polemizovat s Barthesovou úvahou či problematizovat jeho postup. Barthesův text snad výstižně popisuje fenomén charakterizující zvláštní povahu fotografického snímku (to ostatně necháváme nerozhodnuto), domníváme se však, že přinejmenším singularita výpovědi má poněkud odlišný charakter než singularita „ukazující se“ na ploše fotografie, a je tedy třeba popsat ji za pomoci zcela specifické soustavy pojmů. V tomto smyslu náleží našemu výkladu Barthesova eseje také kritická úloha: má zabránit přenosu pojmu singularity formovaného v rámci jistého média (fotografie) do zcela odlišné oblasti sdělování (sféra jazykových znaků).⁵ K rozvržení „alternativního“ pojmu singularity pak v druhé části naší práce využijeme základní pojmy lingvistiky Émila Benvenista. Zaměříme se především na dva autorovy texty ze šedesátých let, na studii „Roviny jazykovědné analýzy“ a přednášku „Forma a smysl v řeči“.⁶ V závěrečném oddíle se pak pokusíme využít Benvenistovy úvahy k projasnění zkušenosti s básnickým jazykem a k náčrtu principů jisté vědy o literatuře.

I.

Aniž bychom podrobně rozebírali rozmanité motivy uvozující Barthesovu úvahu, můžeme bezprostředně vyjít z klíčového rozlišení, na základě něhož autor uchopuje zvláštní charakter fotografického snímku. Barthes se zaměřuje na dvojí typ zájmu, který poutá diváka k fotografii, přičemž právě existence druhého z nich poskytuje klíč k vymezení její zvláštní povahy. Autor nejprve vyděluje rovinu „uctivého zájmu“, jenž je prostředkovan „kulturními kódy“. Ocitujme *in extenso* relevantní pasáž úvahy týkající se snímku Koena Wessinga *Armáda hlídkující v ulicích* (1979):

První je zřejmě jistá rozloha, extenze pole, jež vnímám v jeho známosti jako moje vědění, mou kulturu; toto pole může být více méně

⁴ Roland BARTHES, *Světlá komora. Poznámka k fotografii* (1980), Praha: Agite/Fra 2005.

⁵ V kontextu českého myšlení o literatuře bychom na tomto místě mohli poukázat na úvahy Josefa FULKY, jenž se ve studii *Zmешkané setkání* zabývá mj. právě Barthesovým esejem (*Zmешkané setkání*, Praha: Hermann a synové 2004, s. 93–95). Autor v závěru svého výkladu beze všeho převádí Barthesův pojem jedinečného na pole literární výpovědi (za příklad slouží román *Silas Marner* od George Eliot). Přitom nijak nezkoumá, nakolik je takový přesun do sféry zcela heterogenního „média“ možný, tedy zda se jedinečnost na úrovni jazyka může konstituovat stejně jako v případě fotografického snímku.

⁶ Émile BENVENISTE, „Les niveaux de l'analyse linguistique“ (1964), in: *Problèmes de linguistique générale*, sv. 1, Paříž: Gallimard 1966, s. 119–131; „La forme et le sens dans le langage“ (1967), in: *Problèmes de linguistique générale*, sv. 2, Paříž: Gallimard 1974, s. 215–238.

stylizované, více méně povedené podle dovednosti či štěstí fotografa, avšak vždy poukazuje k nějaké klasické informaci: povstání, Nikaragua, všechny znaky jednoho i druhého: chudí bojovníci v civilu, rozbité ulice, mrtví, bolest, slunce a tvrdý indiánský pohled. Tisíce snímků pochází z této oblasti a je samozřejmé, že o ně mohou pociťovat jistý všeobecný zájem, že mohou být pohnut, avšak jejich emotivnost prochází racionálním zprostředkováním morální a politické kultury. To, co k těmto snímkům cítím, má svůj původ ve *zprostředkovaném* afektu, téměř v drezuře. Nenacházím ve francouzštině slovo, jež by jednoduše vyjádřilo tento druh lidského zájmu, ale myslím, že v latině toto slovo existuje: je to *studium*, které neznamená, alespoň ne bezprostředně, „učení“, ale pozornost k něčemu, náklonnost pro někoho, jakýsi všeobecný zájem, který je sice starostlivý, ale nikterak akutní. A je to právě *studium*, na základě čeho se zajímám o spoustu snímků, třeba tak, že je beru jako politické svědectví, anebo v nich mám zalíbení jako v dobrých historických podobiznách: moje účast na postavách, tvářích, gestech, dekoracích a jednáních je kulturní povahy (což je konotace, která je ve slově *studium* obsažena).⁷

Všimněme si nejprve, že autor charakterizuje předměty všeobecného zájmu jako znaky. Poněkud zjednodušeně řečeno, „chudí bojovníci v civilu, rozbité ulice, mrtví, bolest, slunce a tvrdý indiánský pohled“ mají povahu označujících prvků, které dekódujeme. Na základě této operace pak jednotlivá označující poukazují k jisté „klasické informaci“, k prvkům označovaným, v tomto případě: povstání, Nikaragua. Je důležité, že Barthes v souvislosti se znakovými předměty hovoří o zprostředkování, tzn. informace podaná za pomoci znaků (informace vzbuzující jisté pohnutí na straně diváka) je v určitém ohledu zprostředkována: „to, co k těmto snímkům cítím, má svůj původ ve *zprostředkovaném* afektu, téměř v drezuře“. Tím zprostředkujícím určitě není míněno samotné označující (to zprostředkuje význam ve zcela odlišném smyslu), nýbrž instituce, která přechod od označujícího k označovanému umožňuje: Barthes v této souvislosti hovoří o „kultuře“ či „vědění“ (tak je třeba chápat souvislost s vnímaným polem: „pole, jež vnímám v jeho známosti jako moje vědění, mou kulturu“). Přitom okolnost, že zájem charakterizující *studium* je označen jako *všeobecný* zájem, poukazuje k faktu, že kulturou a věděním je míněn jistý sdílený

⁷ BARTHES, *Světlá komora*, s. 31.

kód, na základě kterého jsou jednotlivá označující opatřena významem (či „označovaným“) a díky kterému můžeme znakům rozumět. Tzn. obecně sdílená kulturní *langue* umožňuje, abychom k fotografii jakožto zvláštnímu znakovému předmětu přiřadili jistý obecně srozumitelný význam. Autor sám o několik stránek dále explicitně upozorňuje: „[s]tudium je zkratka vždy kódovaná“.⁸

Podívejme se nyní, jakým způsobem Roland Barthes charakterizuje druhou rovinu zájmu, právě s níž je spojována specifická „hodnota“ fotografie:

Druhý prvek *studium* prolamuje (či vyostřuje). Teď jej nevyhledávám (tak jako oblast *studium* vyplňuji svým suverénním vědomím), ale tento prvek je sám součástí scény, je jako šíp, který mě zasahuje. V latině je i takové slovo, jež označuje toto zraňování, toto bodnutí, tuto jizvu, kterou zanechal ostrý nástroj; toto slovo se mi hodí tím spíše, že poukazuje rovněž k představě interpunkce a že snímky, o nichž mluvím, jsou jakoby vyhocené, často dokonce jakoby poseté smyslově vnímatelnými body, protože tyto rány, tyto jizvy jsou body. Onen druhý prvek, který ruší *studium*, tedy budu nazývat *punctum*, neboť *punctum* je také bodnutí, malá trhlina, malá skvrna, malý řez – a znamená též hod kostkou. *Punctum* nějakého snímku, toť ona náhoda, která *mne* v něm zasahuje (zasazuje mi rány, probodává mne).⁹

⁸ *Ibid.*, s. 53. V kontextu naší úvahy můžeme ponechat stranou, že stejně tak kódovaná, či „předznačená“, je emoce, afekt, jenž se k dané informaci váže.

⁹ *Ibid.*, s. 31–32. Poněkud odlišnou koncepci, která komplikuje kódové uchopení, Barthes představuje také v rámci analýzy literárního textu. Na úvod studie *S/Z* věnované Balzacově novele *Sarrasine* namísoto statické realizace kódu literatury sleduje jakýsi neukončitelný pohyb textových označujících: „Je tedy nutné si vybrat: buď zasadit texty do demonstrativního prostřídávání, zrovnoprávnit je pod pohledem in-diferentní vědy, přinutit je, aby se induktivně připojily ke Kopii, z níž se potom budou odvozovat, anebo navrátit každý text ne snad jeho individualitě, ale jeho hře, nechat ho vplynout, ještě před tím, než o něm budeme mluvit, do nekonečného paradigmatu diference [...]“ (Roland BARTHES, *S/Z*, Praha: Garamond 2007, s. 9–10) O něco dále pak dodává: „Předpokládejme nejprve obraz triumfujícího plurálu, ježž neochuzuje žádné omezení ze strany reprezentace (imitace). V tomto ideálním textu se nacházejí četné sítě, jež si mezi sebou hrají, aniž jakákoliv z nich může dominovat ostatním; takový text je galaxie signifikantů, nikoli struktura signifikátů; nemá žádný začátek, je reverzibilní; dostáváme se do něj různými vstupy a o žádném z nich nelze s jistotou prohlásit, že je to hlavní vstup; kódy, které mobilizujeme, vyvstávají, *kam až oko doblédne*, a jsou nerozhodnutelné (význam v nich nikdy není podroben principu rozhodnutí, leda snad vrhem kostek); tohoto absolutně plurálního textu se mohou zmocnit systémy vytvářející význam, avšak jejich počet nikdy není uzavřený, neboť jeho mírou je nekonečnost řeči. Na interpretaci, kterou si žádá text nahlížený bezprostředně ve svém plurálu, není nic liberálního: nejedná se o připouštění několika významů, o to, že by se každému velkomyslně přiznával jeho kus pravdy; jedná se – proti veškeré in-diferenci – o afirmaci bytí plurality, jež není bytím pravdy, pravděpodobnosti a dokonce ani možností.“ (*Ibid.*, s. 13–14)

Oproti rovině *studia*, která je charakterizována jistou aktivitou (dekódování fotografických znaků) a která (jak plyne z logiky této aktivity) uchopuje nazíraný předmět zprostředkovane (poněkud zjednodušeně řečeno: co vidíme a čemu rozumíme, je nám zprostředkováno kulturním kódem), vystupuje *punctum* jakoby „proti nám“, bezprostředně, totiž dotýká se nás, aniž bychom k tomuto „kontaktu“ využívali instituci kódu. Právě tuto bezprostřednost („nekulturnost“) sugerují představy šípu, zasazené rány či jizvy. Motivy trhliny či řezu zase odkazují na prvek, jenž se vyhýbá „kódové práci“ a jenž se jakoby prořezává věděním a ukazuje se nezávisle na něm. Důležité je, že vzhledem k takovým vymezením se *punctum* ocitá na straně protilehlé vůči rovině srozumitelnosti (rovina podložená označovanými prvky). Instituce kódu totiž v Barthesově úvaze nezakládá pouze jistý typ pozitivního významu, ale možnost pozitivního významu či srozumitelnosti *vůbec*. Nejen motivy přítomné na ploše snímku, ale také kompozice a styl pokaždé signalizují jisté označované, které – nakolik nás pole fotografie poutá v rovině *studia* – je vždy sdíleným významem, významem kódovaným. Zcela v souladu s tím je *punctum* charakterizováno jistou nevyslovností, čisté toto, které je prostě tu – Barthes tak fotografii předběžně charakterizuje jako „absolutní jednotlivinu“: „je to *Toto*“, „[f]otografie [...] říká: *toto, to je to, takto!*, avšak nic jiného; fotografický snímek nelze přetvořit (vyslovit) filosoficky, je zcela přeplněn nahodilostí, jejíž je průhlednou a lehkou obálkou“.¹⁰

Motiv nevyslovitelnosti se navrácí v různých modifikacích. Výmluvná je například závěrečná pasáž první části eseje, v níž autor komentuje fotografii obnažené paže (snímek Roberta Mapplethorpa *Mladý muž s nataženou paží*). Z komentáře je zřejmé, že *punctum* se ukazuje pouze ve své negativitě, ve svém „odpírání“ vykázat se v pozitivním smyslu:

Punctum je tedy jakési neurčité zápolí, jako by obraz spustil touhu po něčem, co je mimo, za tím, co dává vidět: tato touha nesměřuje ke „zbytku“ nahoty ani jen k fantasmatu určitého chování, ale vede k absolutní nedosažitelnosti bytí [...].¹¹

V poznámce k Nadarově fotografii *Savorgnan de Brazza* pak spojitost kódu a vyslovitelnosti vystupuje zcela explicitně:

¹⁰ BARTHES, *Světlá komora*, s. 13.

¹¹ *Ibid.*, s. 58.

Nadar ve své době (1882) vyfotografoval Savorgnana de Brazza uprostřed dvou mladých černochů oblečených v námořnických oblecích; jeden z plavčků klade bizarním způsobem ruku na Brazzovo stehno; toto nemístné gesto má vše, aby přitahovalo můj pohled, aby tvořilo *punctum*. A přece to *punctum* není, neboť vzápětí, ať chci nebo nechci, kóduji tento postoj jako „nepatřičný“ (*punctum* jsou pro mne zkřížené ruce druhého chlapce). Co mohu pojmenovat, to mne ve skutečnosti nemůže zasáhnout. Neschopnost pojmenovat je dobrý symptom zmatku.¹²

Z řečeného tedy vyplývá jistá pojmová konstelace. Na straně vyznačené výrazem *punctum* nacházíme tuto řadu motivů (zmiňujeme pouze motivy důležité pro naši úvahu): pasivita – nevyslovitelnost (tzn. nepřítomnost významu jakožto označovaného) – kódová nezprostředkovanost. Na stranu vyznačenou řádem *studia* se umísťují tyto charakteristiky: aktivity (dekódování) – pojmenovatelnost (přítomnost označovaných prvků) – zprostředkovanost. S jistou mírou zjednodušení pak můžeme tyto série vyjádřit v jakémsi pojmovém čtverci:

studium: kód – řeč/vyslovitelnost (význam)

punctum: bezprostřednost – nevyslovitelnost (zmatek)

Záměrně znázorňujeme předestřenou úvahu tímto způsobem. Na základě schématu by mělo být zřejmější, v jakém ohledu Barthesův eseje naznačuje víc než právě rozvrženou konstelaci pojmů, nakoľik se v něm rýsuje ještě jiný pojem singularity, který by snad bylo možné charakterizovat výše zmíněným označením „rozhodující“ či „zvláštní význam“ výpovědi.

Skutečně, v textu nacházíme náznaky jakéhosi alternativního pojetí singularity, jež komplikuje výše předestřený rozvrh pojmů. Zdá se totiž, že Barthes v jistých pasážích jakoby připouští vztah singularity a řeči – a to znamená pozitivního významu uvnitř nekódovaného detailu, jenž prořezává rovinu vědění – některé části eseje tak umožňují spojit singularitu s určitým typem srozumitelnosti. Tato možnost však nikde není uchopena souvisle, její stopy se vyskytují roztříštěně, někdy dokonce v bezprostředním sousedství s motivy, jež spojitosti významu a *punctum* odporují.

¹² *Ibid.*, s. 53.

Uvedme dva příklady. V úvodu eseje se Barthes rozhoduje pro svérázné vodítko (jistá afekce), jímž se bude řídit ve snaze určit specifický ráz fotografického snímku:

Rozhodl jsem se, že vodítkem své analýzy učiním onu přitažlivost, kterou jsem u jiných snímků pociťoval. Neboť přinejmenším touto přitažlivostí jsem si byl jistý. Jak ji nazvat? Fascinace? Nikoli, protože tento snímek, který je pro mne nějak významný a jež mám rád, nemá v sobě nic zářivého, co komíhá před očima a působí mi závrať; vyvolává ve mně pravý opak otupělosti; je to spíše vnitřní rozrušení, svátek, také práce, *tlak nevyslovitelného, jež chce být vyřčeno*.¹³

V kontrastu k výše načrtnutým ekvivalencím se zde rýsuje představa poněkud odlišné zkušenosti, poněkud odlišného způsobu setkání se singularitou (tedy s tím, co se vymyká kódu). Ukazuje se, že detail (punktuální prvek fotografie) nemusí být zcela lhostejný k řeči, nemusí být jednoduše trhlinou v řádu vyslovitelného. Charakter setkání s detailem může mít naopak povahu jakéhosi nutkání k řeči, a s jistou mírou zjednodušení můžeme říci: má charakter specifického významu, jenž hledá svůj výraz, a tedy „chce“ být označen. Tímto směrem postupuje také zamyšlení, k němuž Barthesa inspiruje snímek Charlese Clifforda *Alhambra* (1854), který zobrazuje starý španělský dům s arabskou dekorací:

Stojím-li před těmito oblíbenými krajinami, zdá se, jako bych si byl jist tím, že jsem tam byl anebo že tam musím jít. Freud o mateřském těle říká, že „není jiného místa, o němž bychom mohli s takovou jistotou říci, že jsme tam již byli“. Podstatou krajiny (kterou zvolila touha) by tedy bylo, že je *heimlich*, že ve mně probouzí Matku (aniž ji ruší).¹⁴

Místo vpádu absolutní jinakosti („absolutně nedosažitelné bytí“) se zde rýsuje představa jakési blízkosti a maximální srozumitelnosti (důraz je na slově *heimlich*), místo překvapujícího zásahu – něco zcela „nového“ a neočekávatelného (šíp, rána, řez) – spíše návrat k tomu, „kde jsme již byli“. Spřízněnost toho, kdo se dívá, s tím, co se pohledu vystavuje, nemůže být

¹³ *Ibid.*, s. 25, kurzíva T. K.

¹⁴ *Ibid.*, s. 42.

vyjádřena lépe. Zamyšlení dále pokračuje: „Fotografie krajin [...] musí být pro mne *obyvatelná*, nejen vhodná k navštěvování.“¹⁵

Zcela zřejmě se ocitáme na jiné rovině úvahy. Ekvivalence všeobecný kód (kultura) – srozumitelnost, singularita – nevědění tu neplatí. Rýsuje se představa významu, který nemá svůj základ v kódu, který se tedy konstituuje jakoby v sobě samém, *a přesto* je beze zbytku srozumitelný. Ve skutečnosti se tím však „nedekonstruuje“ výše naznačené schéma, takže bychom vykazali jisté stopy srozumitelnosti (původně spojené s úrovní *studia*) v samotném *punktuálním* detailu. Takový pojem srozumitelnosti nemá v načrtnutém čtverci žádné místo, protože se jedná o význam bezprostřední, tj. nekódovaný. Jinými slovy, dekonstruovat dané schéma by znamenalo najít jistou kódovanost také v pojmu *punctum*, naším záměrem však není spojovat motiv jedinečného se srozumitelností založenou kódově, nýbrž určitým způsobem uchopit „fakt“ srozumitelnosti toho, co kódované není.

Barthes mohl tento pojem singularity pouze naznačit. I přes některé výrazné posuny se jeho úvaha pohybuje na poli klasického strukturalismu, v jehož rámci nelze nahlížet význam jinak než ve spojitosti s kódem, a tedy jako označované. Okolnost, že Barthes tematizuje *punctum*, jež uniká kódovému zprostředkování, není obratem proti strukturalismu, ale jenom důsledným uchopením jistých fenoménů právě z hlediska strukturálního: Prvky vymykající se kódu jsou uvažovány jako zásadně nesrozumitelné, absolutně jiné či nepochopitelné. Fakt, že Barthes těmto fenoménům připisuje jistou význačnost a že se tyto prvky nesnaží redukovat na prvky kódované, nic nemění na tom, že jsou tyto fenomény stále nahlíženy strukturalistickým prizmatem – kód je jediný základ srozumitelnosti, jinakost vůči kódu může mít toliko charakter jakéhosi zhroucení významu či diskontinuity v toku vnímání.

O to důležitější jsou pak ony náznaky alternativního pojetí singularity jakožto specifické otevřenosti toho, co na instanci kódu redukovatelné není. Právě tyto náznaky nám umožňují navrhovaný projekt poetiky především vymezit: Poetika výpovědí by mohla vycházet z představy jedinečného významu jakožto protipólu významu ve smyslu označovaného prvku, a vystupovala by tak z proudu sémiologické teorie literatury opírající se výlučně o pojem znaku (strukturální naratologie, teorie fikčních světů, svérázná Ecova poetika ad.). Vzhledem k řečenému ovšem platí, že do okruhu teorií zakládajících význam výlučně v kódu by se počítaly nejen ty koncepty, které uchopují obsah literárního díla na způsob označovaného prvku, ale také přístupy, jež tematizují literární dílo vzhledem k deformacím,

¹⁵ *Ibid.*

kteřé přechod od označujícího k označovanému znemožňují.¹⁶ Představa zvláštního, rozhodujícího významu by tedy nebyla alternativou čistě vůči pojmu označovaného, ale spíše vůči samotné opozici, která představu kódovaného významu jakožto principu smysluplnosti nese, tj. vůči opozici kódovanost/srozumitelnost (sdělitelnost) vs. nekódovanost/nesrozumitelnost (nesdělitelnost).¹⁷ Jak jsme již naznačili, tuto alternativu snad nabízí lingvistika Émila Benvenista, jehož úvahám o jazyce se teď budeme věnovat.

II.

Připomeňme, že Roland Barthes v úvodu svého eseje hovoří o projektu vědy týkající se jedinečného, přičemž tematizací fotografického *punctum* určuje její vlastní předmět. Zajisté pak stojí za povšimnutí, že Émile Benveniste v souvislosti se stejným fenoménem (tj. v souvislosti s nekódovaným prvkem) také přichází s požadavkem jisté vědní disciplíny a podobně jako Barthes tuto vědu odstiňuje vůči strukturalistickému přístupu, jenž se opírá

¹⁶ Příkladem budíž Mukařovského studie o nezáměrnosti, viz Jan MUKAŘOVSKÝ, „Záměrnost a nezáměrnost v umění“ (1943), in: *Studie I*, Brno: Host 2007, s. 353–388.

¹⁷ K řečenému si dovolíme doplnit ještě upřesňující poznámku: Nalikolik nehodláme představu srozumitelnosti spojovat výhradně s pojmy znaku a kódu, je třeba znovu promyslet její princip. Jinými slovy, zajímá nás, na základě čeho myslet jedinečnou srozumitelnost, pokud není prostředkována sémiotickým systémem. Tento princip musí dostát jistému význačnému rysu výpovědi, o němž jsme se dosud nezmínili a na kterém je třeba neochvějně trvat. Pokud hovoříme o srozumitelnosti jedinečné promluvy, máme tím na mysli její *otevřenost* vůči čtoucímu pohledu – tím chceme naznačit, že srozumitelnost není prchavým dojmem, přesněji: pouze subjektivním stavem toho, kdo se s výpovědí setkává. To neznamena, že by takový pojem byl v nějakém ohledu problematický, nicméně platí, že subjektivním asociacím chybí závaznost. Jsou spíše spojeny s nahodilým rozpoložením toho, kdo výpověď sleduje, a pouze povrchně se vztahují k jedinečnému významu jakožto vrstvě výpovědi. Lze tedy tvrdit (a v rámci zamýšleného projektu bude třeba tento předpoklad podrobněji rozvést), že zkušenost s neopakovatelnou výpovědí má charakter jakéhosi „přesunu“ na stranu promluvy samé. V porozumění jedinečné výpovědi se jakoby „hroužíme“ do předmětu, sledujeme výpověď tam, „kde opravdu je“, nikoliv pouze „v nás samých“, tzn. nevytváříme si o ní vlastní nesdělitelnou představu. Tím rozhodně nechceme odkazovat k jakési zbanalizované verzi estetiky vžití. Pouze zvýrazňujeme podmínku, která musí určovat princip srozumitelnosti jedinečného. Promluvu, jakožto singulární a ne-znakový předmět, je třeba chápat jako předmět otevřený, a to v protikladu k pouhému reálnému dojmů. V této souvislosti bychom si snad mohli vypůjčit pojem „paradoxní individuace“, který v eseji o Henrim Meschonnicovi „Une poétique du sujet“ razí Pascal MICHON: „Podle Meschonnic jsou básně jedinečné, a obecně to platí pro umělecká díla vůbec. Nikoliv pouze v tom smyslu, že vytvářejí svět osobitého stylu, vlastní hodnoty, specifický rytmus, ale také v tom ohledu, že jsou neopakovatelné. [...] Individuace však nečiní z uměleckých děl do sebe uzavřené objekty po vzoru leibnizovských monád. Monáda nemá ani dveře ani okna, je uzavřena a nekomunikuje se sobě podobnými. [...] Uměleckým dílům oproti tomu náležejí kvalita, jež je od monád radikálně odlišuje. Jejich jedinečnost je neuzavírá vůči vnějšku. Naopak, specifický svět, jenž se v nich uspořádává, existuje pouze tehdy, pokud může být sdílen druhými. [...] Jejich otevřenost [*l'ouverture*] je součástí jejich přirozenosti a dílo [*l'oeuvre*] by popřelo sebe sama, pokud by se chtělo této nutnosti vyhnout. [...] Logický status díla tak vykazuje jisté napětí, jež je s ním soupodstatné a jež propůjčuje tomuto typu individuace výraznou specifčnost – z toho důvodu bych tuto individuaci označil výrazem *paradoxní individuace* [*individuation paradoxale*]. V této velmi zvláštní oblasti společenského života, jež utváří umění, je individuum *odlišné* od všech ostatních, ale není od nich *odděleno*, komunikuje s nimi.“ („Une poétique du sujet“, in: Gérard LANIEZ – Pascal MICHON (eds.), *Avec Henri Meschonnic. Les gestes dans la voix*, La Rochelle: Rumeur des âges 2003, s. 46–47.)

výhradně o představu *langue*. Na rozdíl od Barthesova přístupu však tomuto požadavku chybí ironický podtón, požadavek vědeckosti je v tomto případě kladen s plnou vážností a Benveniste skutečně předpokládá, že lze rozvrhnout specifické pojmy a metody umožňující příslušnou strukturu na rovině výpovědi zachytit a náležitým způsobem popisovat.

Tento rozdíl v tónině nesmíme přehlédnout, určitě ho nelze odbýt jako pouze okrajový či doprovodný aspekt obou úvah. Vzhledem k předmětu, kterým se Barthes zabývá, nelze totiž nárok na vědeckost myslet jinak než ironicky – platí, že Barthes skutečně mohl napsat pouze *esej* o fotografii: Panuje všeobecná shoda na tom, že jednou z minimálních podmínek vědy je možnost předvést si zkoumaný předmět před očí v jeho „samodanosti“. Věda je myslitelná, pokud má svůj předmět k dispozici, resp. pokud si jeho přítomnost dokáže opakovatelným způsobem zjednávat. Jak je však zřejmé z Barthesova textu, v případě *punctum* nemůže být o takové dispozici žádná řeč: jsme odkázáni na náhodná zjevení přístupná pouze tomu či onomu pozorovateli, přičemž to, co se zjevuje, se pokaždé zjevuje jako „nepřítomné“, jako odpírající se sdělit v pozitivním smyslu. Právě v tomto ohledu platí, že forma Barthesovy úvahy zcela odpovídá jejímu obsahu: *Esej*, který neustále znovu zkouší zachytit unikající předmět, nikdy „neztěžkne“ do soustavy přesně definovaných a závazných pojmů.

Zcela jinak je tomu v případě Benvenistovy lingvistiky. Benveniste může být oprávněně přesvědčen, že „nový“ předmět, na nějž v oblasti jazykového sdělení narazil (nekódované sdělení), lze pojmově zachytit a popisovat. Jedná se o svébytný fenomén, jemuž náleží ve struktuře výpovědi pevné místo (dokonce by se dalo říci, že stojí v jádru každé výpovědi) a jenž se pokaždé ohlašuje pozitivně – jako určitá „identita“ či specifická kvalita (nikoliv jako kvalita prchající či nezachytitelná). Pokud známé Barthesovo rozlišení *mathesis universalis* a *mathesis singularis* vykazuje spíše asymetrický ráz (*mathesis* v druhém případě neklade stejný nárok jako *mathesis* v případě prvním), Benvenistovo rozlišení lingvistiky *langue* (sémiotiky) a diskursivní lingvistiky (sémantiky) je v tomto ohledu zcela symetrické. Předmětem první vědy je řeč z hlediska *langue*, druhá věda tematizuje fenomén diskursu¹⁸ – obě vědy jsou však co do své „vědeckosti“ rovnocenné, definují vlastní pojmy a metody.

¹⁸ Jak ještě uvidíme, Benveniste tomuto pojmu připisuje poněkud odlišný význam, než jaký známe z Foucaultovy *Archeologie vědění*. Pouze pro upřesnění poznamenejme, že ve francouzském intelektuálním kontextu se objevuje několikero významů pojmu diskurs. Gérard DESSONS, autor benvenistovské monografie, v této souvislosti vyčleňuje tři významy, které v jistém ohledu staví do kontrastu s Benvenistovým pojetím diskursu jakožto určitého pohledu na jazyk: 1) diskurs jakožto předmět rétoriky; 2) diskurs jakožto předmět gramatiky; 3) Foucaultův pojem diskursivní formace (*Émile Benveniste. L'invention du discours*, Paříž: In Press 2006, s. 57). K rozmanitým významům pojmu diskurs se zvláštěním ohledem na moderní lingvistiku viz Christian PUECH, „L'émergence de la notion de ‚discours‘ en France et les destins du saussurisme“, *Langages*, 2005, č. 159, s. 93–110.

Benvenistův projekt diskursivní lingvistiky je roztroušen v celé řadě jeho teoretických prací, dokonce snad můžeme říci, že diskursivní perspektiva je ve hře více méně pokaždé. Stejně tak platí, že Benveniste snad nikdy neměl zcela jasno o definitivní podobě diskursivního přístupu k řeči a že některé jeho úvahy ohledně povahy jazyka se zdají být vzájemně neslučitelné.¹⁹ Toto nyní můžeme nechat stranou. V našem výkladu se budeme soustředit především na zmíněné studie „Roviny jazykovědné analýzy“ a „Forma a smysl v řeči“, v nichž je pojem specifické, „nekódované“ vrstvy výpovědi tematizován vzhledem k našim účelům zcela dostatečně. Přestože se tu nejedná o jediné a definitivní stanovisko, zvolené texty nám snad umožní učinit si přesnější představu o fenoménu jedinečného v oblasti jazyka a odstínit ho proti předmětu, kterým se zabývá lingvistika *langue*.

Začněme studií „Roviny jazykovědné analýzy“, kterou lze velmi dobře číst v jakési paralele k Barthesově eseji: zrak pozorovatele jakoby postupně prochází zkoumaný předmět, dokud se před ním neoddělí zcela specifická, v jistém ohledu heterogenní rovina. Tato paralela nám následně dovolí ostřeji vnímat rozdíly v obou přístupech k fenoménu zvláštního či jedinečného. Na rozdíl od Barthesa (a předem upozorníme, že žádné z našich srovnání nemá sugerovat hodnotící stanovisko, jedná se nám pochopení obou přístupů) je Benvenistův vstup do strukturovaného pole veden zcela jasně definovaným záměrem. Zatímco Barthes si v průběhu psaní postupně ujasňuje, po čem na fotografickém snímku pátrá a jakou perspektivu ve skutečnosti může zaujmout, Benveniste jednoznačně vymezuje svůj úkol: hodlá uspořádat či – přesněji – klasifikovat prvky výpovědi a vymezit operace, pomocí kterých lze tyto prvky určovat. Benveniste v této souvislosti poznamenává:

[L]ingvisté nahlédli, že jazyk je třeba popisovat jako formální strukturu – přitom se však ukázalo, že popisu musí předcházet formulace metod a odpovídajících kritérií a že realita předmětu jako celku je neoddělitelná od patřičné metody, pomocí které má být definován. Tváří v tvář nebyvalé složitosti řeči se musíme snažit o uspořádání jak zkoumaných fenoménů – ty je nutno třídit na základě racionálního principu –, tak metod analýzy: jen tehdy získáme koherentní popis strukturovaný podle identických pojmů a kritérií.²⁰

¹⁹ K celku Benvenistova projektu viz především dvě studie od Claudine NORMAND, „Les termes de l'énonciation de Benveniste“, *Histoire Épistémologie Langage*, roč. 8, 1986, č. 2, s. 191–206, a „Constitution de la sémiologie chez Benveniste“, *Histoire Épistémologie Langage*, roč. 11, 1989, č. 2, s. 141–169.

²⁰ BENVENISTE, „Les niveaux“, s. 119.

Benvenistova studie tak předkládá řadu přesně definovaných pojmů a odpovídajících analytických postupů. V souvislosti s naznačeným záměrem jsou nejprve rozlišeny dva komplementární postupy: substituce a segmentace. Segmentací se míní analýza textu na jeho základní stavební části. Ty jsou identifikovány diferencně, ve vztahu k možným substitucím. Platí tedy, že pokud chceme definovat příslušný segment, je třeba určit soubor prvků, které ho v analyzovaném řetězci mohou nahradit. Benveniste udává tento příklad:

Dospíváme [...] k následující segmentaci francouzského výrazu *raison*: [r] - [ε] - [z] - [ø]. Provést zde můžeme tyto substituce: [s] namísto [r] (= saison); [a] namísto [ε] (= rasons); [y] namísto [z] (= rayon); [ĕ] namísto [ø] (raisin). Lze podat výčet substitucí: třída možných substitutů [r] v rámci [rezø] obsahuje prvky: [b], [s], [m], [t], [v]. Pokud stejný postup uplatníme u třech zbylých prvků [rezø], získáme repertoár všech možných substitucí, z nichž každá vytváří segment identifikovatelný v jiných znacích.²¹

Na základě segmentací jednotlivých znaků se postupně vymezuje uzavřená třída prvků (tzn. třída prvků, které jako „stavební kameny“ vstupují do jednotlivých syntagmat dané roviny), přičemž ke každému takto vydělenému prvku obdržíme soubor jeho možných substitutů.

Benveniste předpokládá, že vydělené prvky se skládají na způsob jakéhosi pyramidálního uspořádání do několika rovin. Prvky jedné roviny v sobě kombinují prvky roviny nižší a samy na způsob kombinovatelných jednotek vstupují do vyšší roviny. Za pomoci zmíněných operací jsou nejprve určeny prvky nejnižší roviny analýzy. Pro ty je příznačné, že jsou již dále nesegmentovatelné (tj. neanalyzovatelné na prvky ještě základnější) a připouštějí pouze vztahy substituce. Benveniste jako takovou rovinu prvků určuje distinktivní rysy fonémů a hovoří o rovině „merismatické“ (okluzíva, dentála ad.). Na jejím základě se pak konstituuje rovina fonémů, a na té zase rovina znaků, které se člení podle vázané a volné formy (morfém) – oba typy Benveniste pro zjednodušení zahrnuje pod jedinou kategorii, jíž je slovo. Získáváme tak prozatím tři roviny analýzy: distinktivní rysy, fonémy, slova.

Vzhledem ke všem zmíněným rovinám platí, že přesun z nižší roviny na rovinu vyšší není možný bez zohlednění významu, přesněji: významu ve

²¹ *Ibid.*, s. 120.

smyslu označovaného prvku.²² To je důležitý Benvenistův axiom, neboť se v něm určuje, jaké prvky náležejí a jaké nenáležejí do sféry jazyka (*langue*). Platí totiž, že jistý prvek je jazykovým prvkem pouze tehdy, pokud představuje stavební jednotku pro rovinu vyšší, přičemž možnost vystoupit na vyšší rovinu je ve skutečnosti možností vytvářet či rozlišovat na této rovině význam. Tedy prvek skutečně vystupuje na vyšší rovinu tehdy, pokud v kombinaci (ovšem i vně kombinace – tento případ můžeme nechat stranou) s jinými jazykovými prvky vytváří určitou významovou jednotu. Tak je například jednotkou jazyka syntagma „spí“, které se může kombinovat s jinými prvky a vytvářet složitější syntagmata jako „vyspí“, „spící“, „přespím“. Oproti tomu výraz „sp“ takovou jednotku nepředstavuje – nelze si představit syntagma, do něhož by vstupovala pouze složenina „sp“ a rozlišovala jeho význam („vysp“, „spm“), přičemž ani samotné „sp“ význam neoznačuje.²³ Vztahy mezi takto určovanými prvky pak Benveniste fixuje pojmově: v souvislosti se vztahy mezi prvky téže roviny se hovoří o vztazích distribučních, vztah k jednotkám roviny vyšší označuje výraz integrace – integrovaný prvek je označen jako „integrant“.

Upozorněme, že úplný popis všech prvků a jejich vztahů v rámci jednotlivých rovin a popis všech přípustných vztahů mezi prvky jednotlivých rovin by ve skutečnosti představoval dokonalý popis jisté *langue*, která určuje vyjadřovací možnosti v rámci příslušného jazyka. A s jistou mírou zjednodušení pak můžeme tvrdit, že prvky a vztahy právě popsáného pole představují – barthesovsky řečeno – rovinu *studia*. Jedná se o kódované entity, které ve skutečnosti představují sdílený repertoár určitého okruhu mluvčích, tedy prvky, které opakovaně můžeme užívat a rozpoznávat jako identické v rámci rozmanitých, individuálních realizací. Pokud nyní Benvenistovy analýzy stavíme do barthesovské perspektivy, lze se ptát, kde a zda vůbec se v takto popisovaném poli může odehrát cosi jako setkání s nekódovaným prvkem, resp. jaká by byla povaha tohoto prvku a jak přesně by se vztahoval k právě rozvržené strukturní ploše.

Benveniste skutečně jistý nekódovaný prvek ve sféře řeči objevuje, ovšem nepřisuzuje mu hodnotu jakéhosi punktuálního detailu, nýbrž hovoří o specifické rovině procházející každou výpovědí, nakolik tato výpověď „komunikuje“ či podává „zprávu“ (k tomuto motivu se podrobněji vrátíme

²² Benveniste v této souvislosti odkazuje na de Saussurův pojem znaku, *ibid.*, s. 127, pozn. 1.

²³ Podobně němě či otevřené [e] nejsou jazykovými jednotkami českého jazyka: pokud je integrujeme do výrazu „pes“ (tzn. jednou slovo pes vyslovíme s otevřeným, podruhé s němým [e]), význam se nerozlišuje – tyto varianty se tedy neintegrují do vyšší roviny. Oproti tomu je jednotkou jazyka foném [l], který význam na vyšší rovině mění: „les“.

níže). Touto zvláštní rovinou je dle Benvenista věta (*phrase*), jež integruje prvky z roviny slovní, aniž by sama na vyšší rovinu vystupovala, tzn. aniž by byla dále integrovatelná. Benveniste pak v této souvislosti upozorňuje, že „s větou překračujeme jistou hranici“, a podává následující vysvětlení:

Důvodem [neintegrovatelnosti] je jeden z distinktivních rysů charakterizujících větu: věta je *predikátem*. V porovnání s ním jsou všechny ostatní rysy, jež ve větě nalézáme, sekundární. Počet znaků vstupujících do věty nerozhoduje: jak známo, k ustavení predikátu postačuje jediný znak. Stejně tak přítomnost „subjektu“ u daného predikátu není nutná: predikativní člen propozice si vystačí sám, jelikož „subjekt“ je jím ve skutečnosti určován. „Syntax“ propozice je pouze gramatickým kódem, jenž propozici uspořádává. Intonačním variacím nenáleží všeobecná platnost, vykazují pouze subjektivní hodnotu. Kritériem tak může být pouze predikativní charakter propozice. Proto budeme propozici situovat na *kategorematickou rovinu*.²⁴

O něco dále pak Benveniste tato určení připisuje jistému zvláštnímu pohledu na jazyk: „[S] větou [jakožto predikativní jednotou] opouštíme doménu jazyka [*la langue*] jako systém znaků a ocitáme se v jiném světě, ve světě jazyka jakožto nástroje komunikace – to vystihuje výraz diskurs.“²⁵

Projděme tuto úvahu podrobně. Tím, co větu odlišuje od prvků jazyka, je její propoziční charakter, tzn. od jednotek, jimiž jsme se dosud zabývali, se věta neliší pouze formálními rysy, ale především tím, jaká funkce jí náleží. V čem přesně tento rozdíl spočívá? Připomeňme, že výše popsané jednotky jazyka *označovaly* (příp. rozlišovaly) význam. Významem byl přitom míněn pojem jakožto obecná hodnota znaku, utvářená v diferenčních vztazích.²⁶ Věta má však zcela odlišnou funkci, na rozdíl od znaku neoznačuje, nejedná se o další, komplexnější znak, nýbrž *predikuje*. Na tomto místě Benveniste významový korelát predikativní funkce ještě nejmenuje, nicméně to, co větné predikaci odpovídá, bude později označováno výrazem *myšlenka* (*l'idée*) či „to míněné“ (*l'intenté*).²⁷ Zatím tedy můžeme shrnout: Znak a věta se liší svou funkcí (označování – predikace), přičemž

²⁴ *Ibid.*, s. 128.

²⁵ *Ibid.*, s. 129–130.

²⁶ *Ibid.*, s. 123–124.

²⁷ Srov. např. BENVENISTE, „La forme et le sens“, s. 225.

odlišným funkcím znaku a věty korelativně odpovídá typově odlišný význam (označovaný pojem – myšlenka).

Je důležité, co pak citace napovídá o podmínkách tohoto rozlišení.²⁸ Vzhledem k řečenému platí, že různé významové koreláty se mohou vyjevit pouze ve zcela odlišných způsobech tematizace: Větu a její smysl nelze jednoduše uchopit popisem paradigmatických vztahů mezi jazykovými prvky (jako např. fonémy, distinktivní rysy fonémů ad.), ale pouze tehdy, pokud řeč vnímáme z odlišného hlediska, než je hledisko identifikace prvků jazyka. Nyní je řeč pojata s ohledem na to, k čemu dochází v konkrétním výkonu promluvy, tedy pokud znaky využíváme ke komunikaci. Namísto perspektivy rozpoznávání znaků tedy nastupuje perspektiva mluvčího, z hlediska aktivního hovoru (diskursu)²⁹ sledujeme, jak prvky jazyka umožňují konstituci sdělovaného významu. Neptáme se tedy po těchto prvcích samotných (co bylo použito a co bylo možno použít), ale na to, co se se znaky jakožto nástrojem komunikace „děje“ v aktu promluvy a jaký význam se prostřednictvím těchto prvků ustavuje.

Abychom nyní nahlédli, v jakých podstatných aspektech se sdělovaný smysl v predikaci liší od pojmového obsahu, musíme již přejít k druhému Benvenistovu textu, o němž jsme se výše zmínili – v dosud referovaném je totiž vysvětlení podáno jen v jakémsi náčrtu. Obráťme se tedy ke studii „Forma a smysl v řeči“, kde je věta jakožto zvláštní jazyková jednotka opět tematizována.

I zde Benveniste rozlišuje dvě hlediska, ta jsou však nyní fixována pojmově: Ve výpovědi lze identifikovat či rozpoznávat prvky, jež máme při vypovídání k dispozici a které do jednotlivých promluv mohou opakovaně vstupovat. Takovouto perspektivu Benveniste označuje jako perspektivu *sémiotickou* a v souladu se studií o rovinách jazyka stanovuje jejím

²⁸ Ovšem na jiných místech je Benveniste zcela explicitní, srov. BENVENISTE, „Les niveaux“, s. 130.

²⁹ Pouze na okraj poznamenejme, že vzhledem k řečenému se jeví zcela protismyslné, jakým způsobem pracuje s Benvenistovým pojmem diskursu Roland BARTHES v textu „Úvod do strukturální analýzy vyprávění“ (1966), in: Petr KYLOUŠEK (ed.), *Znak, struktura, vyprávění. Výbor z prací francouzského strukturalismu*, Brno: Host 2002, s. 9–43. Výraz diskurs v Benvenistově lingvistice neoznačuje jakýsi soubor nadvětných prvků, které bychom mohli třídít a klasifikovat obdobně jako například prvky fonematické nebo morfematické roviny a kterým bychom mohli přiřknout nějaká zvláštní gramatická pravidla, jak navrhuje Barthes (srov. *ibid.*, s. 12). Diskurs představuje hledisko vykonávané řeči, v němž se tematizuje jediná, nekonečně proměnlivá jednotka: totiž věta. Jak ještě uvidíme, Benveniste navíc využívá pojem diskursu ke zcela opačným účelům než Barthes, totiž namísto odhalení obecných prvků, které procházejí jednotlivými výpověďmi, se snaží tematizovat to zcela zvláštní, individuální, které se v každém aktu výpovědi znovu tvoří, aniž by toto zvláštní přičítal na vrub jakési odchylce při realizaci prvků *langue*. Nejedná se o odchylku z toho důvodu, že to individuální představuje zcela specifickou rovinu, v níž lze kódované prvky analyzovat, ovšem nelze ji na tyto prvky převést (smysl není soumou označovaných pojmů).

základním prvkem znak.³⁰ Oproti výše referovanému textu se však navíc dozvídáme cosi, co tam bylo pouze naznačeno: Rozhodující aspekt znaku spočívá v tom, že se jakožto sémiotická jednotka nevztahuje ke světu – při vyčlenění znaků z výpovědi získáváme prvky, které charakterizuje toliko jednota označujícího a označovaného (pojmu), nikoliv jednota znaku a předmětu, k němuž by znak odkazoval.³¹ Nejedná se tedy o to, že by znak například poukazoval k neurčitému komplexu přítomných či nepřítomných předmětů, ale vztah k předmětu mu je odepřen vůbec.

Vedle sémiotického hlediska však řeč můžeme popisovat také s ohledem na to, co se s jazykovými prvky děje v okamžiku, kdy pronášíme výpověď. Jedná se o hledisko podávaného sdělení, jež představuje jakýsi *pendant* vůči hledisku analýzy užitých prvků. Těto perspektivě Benveniste přiřazuje termín *sémantika* a jako její základní kategorii stanovuje právě větu.³² Paralelně k výměru znaku se dozvídáme, že věta na rozdíl od sémiotických jednotek referuje k situaci, v níž je pronášena. Nedefinuje se tedy pouze jako složitější označující, resp. jako nějaká komplexnější jednota označujícího a označovaného, nýbrž je pro ni určující vztah k té či oné „skladbě okolností“, na niž v aktu promluvy odkazujeme.³³

I přes tato upřesnění by se mohlo zdát, že kritériem reference nezískáváme mnoho: Rozdíl mezi znakem a větou spočívá pouze v tom, že v případě znaku popisujeme jednotu označujícího a označovaného pojmu bez ohledu na vztah k mluvní situaci, zatímco v případě věty sledujeme pojem s ohledem na to, jak v aktuální promluvě odkazuje ke světu. Zde je však třeba provést důležité upřesnění. Povšimněme si nejprve, jaký důraz Benveniste klade na okolnost, že věta odkazuje na situaci, která je pokaždé čímsi *neopakovatelným*. Benveniste například hovoří o „jisté přítomnosti“, o „jedinečné skladbě okolností“ nebo o „jedinečných podmínkách“, za nichž promluvu pronášíme (veškerá kurzíva T. K.). Vzhledem k porovnání významu věty a pojmového obsahu znaku se pak objevuje důležitý předpoklad, podle něhož při vyslovení věty nepodřazujeme zvláštní situaci pod pojem, nýbrž její jedinečnost je v řeči *zachováána*. To je možné proto,

³⁰ BENVENISTE, „La forme et le sens“, s. 224. K této perspektivě samozřejmě náležejí také analýzy, které popisují konstituci znaku z prvků nižších rovin, o nichž jsme hovořili výše (rovina merismatická, fonemická ad.).

³¹ *Ibid.*, s. 225.

³² *Ibid.*, s. 225–227.

³³ *Ibid.*, s. 226. Co se týče Benvenistovy koncepce sémiotiky a sémantiky, jako úvod lze doporučit velmi přístupně psaný oddíl v monografii Hanse Lösenera, jež podává podrobnější výklad: Hans LÖSENER, „Benvenistes Theorie der Rede“, in: *Der Rhythmus in der Rede. Linguistische und literaturwissenschaftliche Aspekte des Sprachrhythmus*, Tübingen: Niemeyer 1999, s. 30–34.

že – jak to výstižně vyjadřuje Benveniste v pozdějším rozhovoru s Pierrem Daixem – významu náleží „otevřenost vůči světu“, resp. význam věty je pokaždé schopen se „uzpůsobit“ či „adaptovat“ vůči okolnostem.³⁴ Tedy místo toho, aby věta na zvláštní situaci aplikovala obecnou hodnotu znaku, sama se tváří v tvář této situaci individualizuje. Myšlenkový obsah věty – nakolik je věta pokaždé vyslovena v neopakovatelné situaci – je vždy zvláštní a neexistují dvě vyslovené věty, které by nesly identickou myšlenku.

Tuto významovou adaptaci Benveniste vysvětluje odkazem na okolnost, že věta integrující jazykové znaky není jen sumou označovaných, že není jakýmsi součtem pojmů, nýbrž že se konstituuje ve vzájemných vztazích všech užitých prvků.³⁵ Benveniste pro popis tohoto děje užívá různé výrazy: „syntagmace“, „koaptace“, či prostě „vzájemné působení“, čímž se snaží vyjádřit, že vznikající „větná myšlenka“ se nepojí k žádnému z prvků, nýbrž odpovídá jejich celkové souhře.³⁶ Z hlediska mluvčího tedy platí, že adaptace myšlenky vůči jedinečné situaci se odbývá na způsob uspořádávání znaků do konfigurace, která teprve jako celek vyjadřuje nepojmový obsah přiměřený jedinečné situaci (hovří se o *la totalité de l'idée*) – „sémantická kvalita“ věty se ustavuje v napětí mezi takovým celkem znaků a situací, do níž věta vstupuje. Korelativně, z hlediska posluchače, platí, že nahlédnout myšlenku promluvy vyžaduje *nikoliv pouze* identifikaci pojmu (užitých označovaných), ale pochopení celku myšlenky, která se konstituuje až ve spolupůsobení jednotlivých prvků jazyka vystavených jisté situaci: Benveniste tu užívá termín „celistvé pochopení“ – *compréhension globale*.³⁷ Pokud bychom tento popis měli nějak shrnout, mohli bychom říci, že vyslovení věty se ukazuje jako vrstevnatá operace, v rámci které je třeba uvažovat hned několikrát vzájemné vyvažování: Jedinečná situace jednak vybízí k myšlence, která má být této situaci určitým způsobem přiměřená, odpovídat jí, ustavení myšlenky vystihující jedinečnou situaci se

³⁴ Émile BENVENISTE – Pierre DAIX, „Structuralisme et linguistique. Un entretien de Pierre Daix avec Émile Benveniste“ (1968), in: BENVENISTE, *Problèmes*, sv. 2, s. 21. V textu „Formální aparát výpovědi“ z roku 1970 se v této souvislosti objevuje pojem „sémantizace langue“ (BENVENISTE, „L'appareil formel de l'énonciation“ [1970], in: *ibid.*, s. 81).

³⁵ BENVENISTE, „La forme et le sens“, s. 225–226.

³⁶ Pouze na okraj poznamenejme, že takový přístup k výpovědi v sobě shrnuje pojem rytmu, jak ho právě v návaznosti na Benvenista uplatňuje Henri Meschonnic. Jedná se o popis jedinečných konfigurací všech prvků, které vstupují do výpovědi a které lze jednotlivě uchopit jistým básnickým kódem (lexikálních, fonemických, kompozičních atd.), ovšem jejich uspořádání kódované není. K tomu viz především Henri MESCHONNIC, *Critique du rythme. Anthropologie historique du langage*, Lagrasse: Verdier 1982.

³⁷ BENVENISTE, „La forme et le sens“, s. 228.

pak, na druhou stranu, odbývá v určité konfiguraci výrazu, jež uspořádáváme vzhledem k jedinečným okolnostem, které máme myslet. Označované pojmové obsahy tak vstupují do celku, který sám pojmový charakter nemá a který se právě jako celek otevírá zvláštnímu, neopakovatelnému okamžiku: smysl výpovědi tímto způsobem „míří k“ a „odstiňuje se vůči“ situaci, jejíž jedinečnost zachovává.

Předtím než přejdeme k závěrečnému oddílu, zrekapitulujme nejdůležitější témata, kterých jsme se v souvislosti s předestřenou teorií vypovídání dotkli. V první řadě je třeba upozornit, že jedinečnost u Benvenista není spojována s deformací té či oné roviny jazyka a jedinečnost se tak v žádném ohledu neocitá v napětí vůči opakovaně identifikovatelným aspektům výpovědi. Jedinečnost je spojována s rovinou věty, jež se konstituuje vně jazykových rovin a je na tyto roviny neredukovatelná. Tuto zvláštní úroveň výpovědi přitom nelze popisovat z hlediska analýzy prvků, nýbrž pouze z hlediska výkonu komunikace či sdělování, které je vždy situačně zakotvené. Situace sdělování je pak pokaždé jedinečná či zvláštní, přičemž právě s ohledem na jedinečnost situace je tematizován specifický význam věty: ten k této situaci poukazuje, aniž by ji podřazoval pod pojem či obecnou hodnotu znaku (označované). Význam věty (myšlenka) je v souladu s tímto předpokladem chápán jako zcela unikátní, jako uzpůsobený okolnostem, v nichž je artikulován. Tuto artikulaci Benveniste v posledku vykládá na způsob jisté koaptace či konfigurace jazykových prvků, které teprve jako celek mohou jedinečnou situaci vystihovat či k této situaci poukazovat.

III.

Vraťme se nyní k úvodní tezi týkající se literární vědy a pokusme se ji formulovat vzhledem k právě předestřené koncepci výpovědi.³⁸ Návaznost předkládaného projektu poetiky na Benvenistovu koncepci vnímáme následovně: Pokud jsme do centra literární vědy položili téma „rozhodujícího významu“, bylo to na základě předpokladu, že fenomén literárního díla (jakožto specifické výpovědi) se význačným způsobem váže právě na přístupnost zvláštního smyslu. Opírali jsme se zde o běžnou zkušenost

³⁸ Pouze na okraj upozorníme, že pro samotného Benvenista nebyly lingvistické úvahy nijak příkře odděleny od sféry myšlení o literatuře. To mj. dokazují čerstvě vydané rukopisy, v nichž Benveniste na pozadí jakési meditace o Baudelairově poezii načrtává svěbytnou koncepci básnického jazyka zřetelně navazující na jeho diskursivní lingvistiku. Viz Chloé LAPLANTINE (ed.) – Émile BENVENISTE, *Baudelaire*, Limoges: Lambert-Lucas 2011.

zájmu na jedinečném či zvláštním sdělení, která přístup k básnické promluvě doprovází. V návaznosti na Benvenistovo rozlišení dvou perspektiv upřených na jazyk bychom tuto běžnou zkušenost s básnickým jazykem mohli nyní vymezit blíže. Vzhledem k dosud řečenému lze tvrdit, že básnickou výpověď běžně nechápeme jako výpověď básnickou, jelikož v ní z hlediska identifikace rozpoznáváme ty a ty vyjadřující prostředky či formy (rytmus, rým, dějová kompozice – rozdělení na prózu a poezii jakožto řeč vázanou zde nehraje žádnou roli), nýbrž proto, že z hlediska sdělnosti rozumíme jedinečné zprávy, kterou výpověď podává. Určující perspektivou pro zkušenost s básnickým jazykem tedy není hledisko analýzy prvků, nýbrž hledisko sdělované myšlenky.

Toto tvrzení se nyní můžeme pokusit rozvést: Připomeňme, že východiskem naší úvahy o básnickém jazyce byla domněnka, že Benvenistova lingvistika výpovědi, tzn. jeho pojednání o jazyce *vůbec* (každá výpověď je analyzovatelná sémanticky, tzn. predikuje), může sloužit k vymezení jazyka *básnického*. Toto východisko se zřejmě ocitá v rozporu s předpokladem, že existují výpovědi, které jsou básnické, a vedle nich výpovědi, které básnické nejsou. Z hlediska tohoto dělení by se tak mohlo zdát, že z Benvenistovy lingvistiky, z jeho popisu přirozeného jazyka, neoprávněně činíme popis toho či onoho okrsku uvnitř jazykové sféry – tam, kde Benveniste ještě nediferencuje, již automaticky vsunujeme diferencii. K řečenému však musíme nejprve podotknout, že ve skutečnosti Benveniste s jistou diferencii ve své lingvistice pracuje, ovšem neinterpretuje ji jako rozlišení mezi básnickým a každodenním jazykem, ale jako rozlišení dvou pohledů na jazyk. Jak jsme viděli, první hledisko je identifikováno s lingvistikou *langue*, v rámci které klasifikujeme více méně stabilní repertoár znaků, jež vstupují do výpovědi. Druhá perspektiva je perspektivou „instanciace“, „okamžiku“ sdělení, v němž se artikuluje neopakovatelný význam. Právě tento rozdíl mezi dvěma lingvistikami se přitom nabízí reformulovat jako rozlišení mezi přístupem poetiky a přístupem sémiotickým či „ne-poetickým“.³⁹ Klasickou diferencii mezi dvěma předměty (báseň a prostá výpověď) by nahradilo rozlišení dvou pohledů na jazyk, rozlišení dvou jazykových sfér by bylo suplováno předpokladem dvou perspektiv, do nichž může vstoupit jakákoliv promluva. Každá výpověď by tudíž byla – v patřičném zaostření – výpovědí básnickou a každá promluva by *de iure* byla vystavena nepoetičnosti, sémiotice (tzn. ignorujeme predikovaný význam a vyčleňujeme sémiotické jednotky).

³⁹ Sám Benveniste k tomu ve zmiňovaných rukopisech (viz předchozí pozn.) dává podnět. Tento směr do jisté míry následují někteří francouzští interpreti Benvenista, např. již zmiňovaní Gérard Dessons a Henri Meschonnic.

S takovým přístupem bychom se shodovali v tom, že jakákoliv výpověď *principiálně může* být pojata jako básnická, neboť z ní pokaždé lze vydobýt jedinečný význam. Opouštíme tedy formální rozlišení básnický vs. každodenní jazyk, podle něhož určitá výpověď spadá na základě jistých objektivních rysů do sféry „umělecké literatury“, jiná nikoliv: Básnický jazyk je záležitostí zvláštního pohledu, nejedná se o zvláštní objekt mezi jinými (příčemž zvláštní tu neznamená ojedinělý, zřídka se vyskytující, ale jednoduše neredukovatelný, z jiného neodvoditelný). Avšak oproti takovému čtení Benvenista, v němž by jistá lingvistika byla beze všeho interpretována jako poetika, se stanovisko, které navrhuje, odlišuje dvojím: V první řadě se domníváme, že v rámci běžné zkušenosti je opravdu svébytnost jistých výpovědí vůči jiným výpovědím pociťována, jakkoli tuto svébytnost nepojímáme jako svébytnost jedinečného oproti obecnému. Vzhledem k řečenému tedy platí, že každá výpověď je schopna vydat jedinečný význam, „myšlenka“ či poetičnost jsou tím aspektem promluvy, který je „zasutý“ v každé výpovědi, nicméně domníváme se, že „poetičnost“ promluvy nezávisí jednoduše na přítomnosti jedinečného sdělení, nýbrž na specifickém *vztahu*, jenž se rozevírá mezi unikátním sdělením (které je přítomno vždy) a tím, kdo sdělení rozumí. Tento vztah nyní můžeme označit výrazem přístupnost či otevřenost – čímž se snažíme vyjádřit, že při vztahu k básnické promluvě jedinečný význam vychází vstříc čtoucím pohledu tak, že sama tato přístupnost či otevřenost je pociťována: nezastupitelnost výpovědi se tak ohlašuje explicitně či obzvláště zřetelně jako „čitelnost“ unikátního sdělení. Protipólem této zkušenosti je pociťování jistého sdělení jako toho, co se může stát jedinečným, co se však v daném místě a čase vzpírá vydat zvláštní obsah (k tomuto motivu viz níže). V posledku bychom tak mohli říci, že básnický jazyk se uvnitř řeči vyděluje kontinuálně, poetičnost tu představuje jistý pól, k němuž spěje nebo od něhož ustupuje každá promluva: výpověď je pokaždé schopna vydat unikátní sdělení, ovšem liší se míra „sdělnosti“ či „otevřenosti“ výpovědi. Básnická výpověď tedy vychází vstříc naší schopnosti nahlížet jedinečné, označením „básnický“ klademe důraz na osu přístupnost/zpřístupnitelnost zvláštního a nikoliv na samotnou osu průměrné/zvláštní.

Druhé specifikum oproti výše naznačenému postupu (pojetí principů jisté lingvistiky jakožto principů poetiky) spočívá v okolnosti, že naším východiskem není teoretická diskuse, v níž se primárně oddělují dvě jazykovědné perspektivy, nýbrž právě jistá zkušenost, kterou se za pomoci výpovědní lingvistiky pokoušíme projasnit. Jestliže bychom vyšli z rozlišení dvou lingvistik a teprve *odtud* přecházeli k interpretaci této zkušenosti,

pak bychom tuto zkušenost mohli vykládat jako zkušenost transformace, jako zkušenost rušení znaků (tzn. významu jakožto pojmu, označovaného) a paralelní konstituce „myšlenky“. Pokud však východiskem činíme původní zájem o sdělení té či oné jednotlivé promluvy a ten dále projasňujeme za pomoci lingvistiky vypovídání, pak se vyhýbáme tomu, aby tato zkušenost byla nutně chápána jako zkušenost odchylky vůči symbolickému řádu. To, že pojmáme jedinečné sdělení a že zakoušíme vztah k jedinečnému, je událost zcela nezávislá na zkušenosti deformace určitého repertoáru prvků, které jsou v ten či onen čas, na tom či onom místě pojímány jako příznaky básnického jazyka. Ačkoli z hlediska jazykovědného k této transformaci snad dochází, zkušenost transformace není nijak podstatná pro zkušenost s jedinečným.⁴⁰

Na základě těchto vymezení bychom již mohli předestřít závěrečné poznámky:

1. Ukazuje se, že schopnost vnímat básnické sdělení je *de facto* smyslem pro konfiguraci, v níž se formální prvky setkávají na způsob výše zmíněné „kooptace“ či spolupůsobení, a lišila by se tak od schopnosti tyto prvky poznávat a analyzovat (poznat rým nutně neznamená „poznat“ báseň). Pokud básnickou výpověď pojmáme tímto způsobem, pak platí, že „básnickou“ se skutečně může stát jakákoliv promluva – bez ohledu na to, co je v daném čase a prostoru považováno za typický rys básnického jazyka, za formu, která se povětšinou pojí se zkušeností unikátního obsahu. A naopak – přítomnost jakékoliv formy apriori nezaručuje básnický charakter výpovědi, to znamená přístupnost jejího zvláštního sdělení.

2. S ohledem na tato upřesnění by mohl být o něco zřejmější důvod, proč jsme odstínili „singularitu“ výpovědi od singularity, jak o ní v souvislosti s fotografií hovoří Roland Barthes. Naším záměrem bylo ukázat, že to zvláštní či jedinečné ve výpovědi se konstituuje vně opozice sémiotické / deformace sémiotického, příp. záměrné/nezáměrné apod. Z hlediska sémantiky se nyní snad o něco jasněji ukazuje, že jedinečná výpověď není jako taková vnímána kvůli narušení té či oné formální struktury, nýbrž s ohledem na význam, který se otvírá na zcela odlišné rovině výpovědi, než je rovina kódovaných prvků (případně odchylek od těchto prvků). Ve výpovědi tedy lze analyzovat kódované formy, případně určovat deformace v jejich užití, ovšem ani přítomnost té či oné formy a jejího pojmového

⁴⁰ Poněkud zjednodušeně řečeno: Pokud se mě dotýká nějaký Balzacův román či Hölderlinova báseň, není to nutně proto, že je odlišný proti jisté tradici, proto, že v nich vnímám posuny vůči tomu či onomu způsobu psaní, ale jelikož v nich nejprve vidím či zakouším specifické sdělení. Zkušenost s poezií je tak primárně pozitivní.

korelátu, ani nebývalé uspořádání či přetvoření některé z těchto forem a priori nezaručuje zkušenost zvláštního obsahu. Proto vzhledem k pojmu básnické výpovědi jakožto sdělování zvláštního není rozhodující např. eliotovské rozlišení tradice a „individuálního talentu“.41 V každé výpovědi lze zajisté identifikovat to původní a dějinný rámeček, do něhož to původní vstupuje. Avšak z hlediska otevřenosti zvláštního významu pro čtoucí pohled platí, že i poezie, formálně vzato, zcela tradiční a neinovativní může dosáhnout zvláštní otevřenosti unikátního významu, zatímco i maximálně tvůrčí počín může vykazovat nižší stupeň sdělnosti.

3. V neposlední řadě můžeme upozornit, že vzhledem k řečenému bychom singularitu výpovědi neměli chápat jako záležitost jistých míst, která se oddělují od jiných pasáží v textu a kterým – oproti jiným místům – přináležejí zvláštní význam.42 Pokud přistoupíme na to, že tím jedinečným v básnické výpovědi je její zvláštní sdělení, jež se konstituuje napříč celým polem výpovědi, pak z toho vyplývá, že výpověď neobsahuje žádné více či méně význačné fáze, resp. že jedinečnost je cosi, co nelze identifikovat s tou či onou pasáží či „zarážejícím“ místem. Jedinečné sdělení je spíše to „myšlené“ v poli výpovědi – individualizovaná myšlenka, která se adaptuje či otvírá vůči svému předmětu a která se prolíná s celkem toho, co se říká. Tímto vymezením se snad vyhneme tomu, abychom onomu porozumění zvláštnímu připisovali charakter jakéhosi výjimečného okamžiku, jenž rozrušuje rytmus čtoucího pohledu, resp. snad se tím vyhneme tomu, abychom každé narušení nutně pokládali za význačný okamžik v procesu rozumění.

4. Obdobně – v souvislosti se sdělováním obsahem – můžeme upozornit, že porozumění zvláštnímu není třeba chápat jako průnik skrze upadlé, každodenní mluvení ke zcela zvláštní sféře předmětů či zvláštní sféře smyslu. Jak jsme se pokusili ukázat, principiálně jakákoliv promluva nese zvláštní význam, nakolik je vyřčena v okamžiku, který se děje pouze jednou a nebude se opakovat. V poezii přitom dochází k nebývalému přiblížení toho či onoho zvláštního okamžiku či přítomného předmětu, aniž by tomuto předmětu oproti jiným náležela nějaká zvláštní hodnota. V této souvislosti můžeme poznamenat, že váhu tu nenesou ty či ony obsahy oproti jiným obsahům, ale sama okolnost, že se zvláštní předmět jako takový řeči nabízí a že tento předmět dokážeme v řeči uchovávat. Nejedná se tedy o více či méně pozoruhodné předměty, pozornost si zaslouží sám

41 T. S. ELIOT, „Tradice a individuální talent“, in: *O básnictví a básnících*, Praha: Odeon 1991, s. 9–17.

42 Takový předpoklad obsahuje např. výše referované pojetí Josefa Fulky.

„děj“ sdělnosti individuálních předmětů, jemuž odpovídá naše schopnost utvářet zvláštní výpovědi vůči těmto předmětům přiměřené.

5. Na závěr poznamenejme, proč klademe právě tuto zkušenost do základu literární vědy či obecné poetiky, proč právě zkušenost zvláštního obsahu má sloužit jako východisko pro projekt jisté vědy o literatuře a to na úkor výsadního postavení abstraktních objektů „literatura“ či „poezie“. Domníváme se, že literární věda může mít smysl pouze tehdy, pokud rozvíjí okamžiky, v nichž se pro nás řeč ohlašuje právě jako smysluplná, jako ohnisko hodnoty, jako „hodná“ zájmu a důkladného studia. Při interpretaci těchto momentů jsme usoudili, že zkušenost s řečovou hodnotou se ohlašuje v běžné pozornosti vůči zvláštnímu sdělení výpovědi, k výpovědi se běžně vracíme a znovu ji „prohlížíme“, nakolik pro nás představuje místo neopakovatelného významu. Literární vědu chceme v souladu s tím chápat jako takové „vědění“, které zachovává a projasňuje právě tento okamžik: jistá předvědecká, běžná zkušenost tedy zajišťuje smysluplnost vědy, věda je smysluplná, neboť na základě svévolného požadavku neklade, co máme studovat, ale studuje, čemu již rozumíme a co nás vždy již upoutalo: je odpovědí na „předreflexivní“ či „předvědecký“ zájem.

Hlavním úkolem takové vědy by v souladu s tím bylo stanovení hlediska, v němž by tato zkušenost byla zachovávána, v němž by každá úvaha a kategorie zůstávala „v živlu“ onoho předvědeckého či „předreflexivního“ zájmu. Tato věda v první řadě tedy musí stanovit takový pojem výpovědi, který by vylučoval při každém setkání s promluvou pojetí této promluvy jako exemplifikace či případu jistých a priori vytčených kategorií. Jak jsme poznamenali výše, základ takového pojmu výpovědi poskytuje benvenistovská lingvistika, která nevykládá význam promluvy z opozice *langue/parole*, ale dovoluje myslet každou výpověď jako unikát: obsah se tu konstituuje ve vztahu mezi jedinečnou situací a soustavou znaků, v níž je tato situace „míněna“. Pokud přistoupíme na takové pojetí promluvy, nemůžeme již z hlediska básnické *langue* jednotlivým formám automaticky připisovat významy jakožto významy výpovědi (např. hexametř jako indicie vznešenosti), ale je třeba u každé zkušenosti při té které výpovědi zjišťovat, jaká hodnota se v ní konstituuje. Jistý pojem výpovědi tak vnucuje jistý způsob dotazování: místo přístupu analytického, v němž členíme výpověď na předem známé formy a konstatujeme označovaný pojem (tj. dekódující čtení – *studium*), případně ve kterém konstatujeme a oceňujeme odchylky jistých prvků vůči prvkům kódovaným (*punctum*), nastupuje popis jednotlivé výpovědi, v němž buď výpověď uchopujeme prostřednictvím kategorií, které v daném případě nechávají vystoupit zvláštní význam (tzn. nemusejí tak

činit pokaždé), případně při kterém manipulujeme s promluvou takovým způsobem, že jedinečný obsah získáváme (okamžik „básnické zkušenosti“ dosažený náležitou intonací, odstíněním výpovědi oproti jiné, zdůrazněním předělu vůči jiným výpovědím apod.).

Z těchto základních rozvržení jisté vědy o literatuře jako vědy o výpovědích plyne, že setkání s básnickou promluvou (moment prolnutí unikátního sdělení s drahami čtoucího pohledu) není nutně pasivním zřením a vyčkáváním, nýbrž může vyžadovat i maximálně aktivní přístup: zjišťujeme, jaká kategorie posiluje sdělnost výpovědi a která ji drží v zákrytu: výpověď tak můžeme vystavovat proti různým „interpretantům“ (od již existujících kategorií až po interpretanty, které musíme kvůli výpovědi vynalézt) či s ní nakládat zcela rozmanitým způsobem, dokud nevydá zvláštní obsah. Tím, co rozhoduje o pravdivosti dané kategorie či o správnosti daného přístupu, pak není apriorní pravidlo, neboť každá výpověď sama stanovuje přiměřenost užitých nástrojů interpretace, ani subjektivní stav (nadšení, úžas), neboť afekce se může pojit i k těm celkům výpovědi, v nichž jedinečné mizí. Rozhodující je – v perspektivě poetiky výpovědí – právě zkušenost otevřenosti v řeči, tzn. výše popisovaná zkušenost prolínání či sdělnosti promluvy.

Z řečeného ovšem plyne skutečnost, na níž jsme upozornili hned v úvodu studie: žádná z tradičních kategorií literární vědy neztrácí nutně hodnotu a nemůže být apriori vyloučena z okruhu výpovědní poetiky. Tyto kategorie v dané perspektivě pouze mění smysl, nejsou univerzálně aplikovatelnými pojmy, které lze použít, kdykoliv ve výpovědi konstatujeme výskyt jim odpovídající struktury, ale příležitostnými nástroji interpretace. Užití tradiční kategorie jambu či určitého rýmového spřažení tak může zdůraznit tu či onu formální strukturu, tak a tak „zatlačit“ na výraz, takže vystoupí jedinečný obsah – v daných případech tedy může říci mnoho o výpovědi. Ovšem kritériem aplikovatelnosti tu právě není objektivní platnost kategorie, neboť konstatovat jamb můžeme i u výpovědí, v nichž aplikace této kategorie nevede k přístupnosti významu (kategorie jambu není aplikovatelná pokaždé, kdy nahlížíme nepřízvučnou a přízvučnou slabiku), ale právě zkušenost sdělování: z hlediska výše stanoveného pojmu výpovědi a výpovědního prizmatu se ptáme, nakolik užití daného pojmu umožňuje zkušenost otevřeného významu. Navrhovaná poetika tak ve skutečnosti vykazuje dvojí kontinuitu, nejen vůči běžné zkušenosti s básnickou promluvou, ale také vůči rozmanitým soustavám literárněvědných pojmů, nakolik v tom či onom případě podporují sdělnost promluvy.

V posledku bychom mohli říci, že zkušenost zvláštního významu vystupuje jako jeden z důležitých nároků, který řeč na literární vědu klade. V okamžiku, kdy se z jednotlivých literárních textů stávají zcela samozřejmě koreláty obecných kategorií, momenty národních či nadnárodních dějin literatury, kdy se v jednotlivém hledají příznaky rozmanitých diskursů a nadvětných systémů, rozměňuje se smysl pro to, co ve výpovědi náleží k jisté neopakovatelné kvalitě. Úkolem literární vědy by tak mohl být návrat k této kvalitě v rámci řečeného či psaného, takže by se skutečně stala jakousi vědou o jedinečném, které dává smysl každé zkušenosti s literárním dílem.